

DU SKOLINIAI: LIE. *aūlekom(i)s* IR LA. *zēmīlža*

V. URBUTIS

1. Lie. *aūlekom(i)s*

Prieveiksmis *aūlekomis* „galvatrūkčiais“ Lietuvių kalbos žodynui pažįstamas tiktai iš Priekulės. Žodyno antrajame leidime kartu dar nurodytas klaipeidiškės (kilimo nuo Priekulės) I. Simonaitytės raštų *aulekoms* „su vėjais, elgetomis“ (LKŽ I² 497). Pačioje tarmėje tikriausiai tėra viena forma, tik ji nevienodai transponuota: pirmuoju atveju nulėmė suvokimas, jog tai įnagininkinis prieveiksmis (*aūlekomis*), antruoju iš esmės palikta taip, kaip tarmėje sakoma (o tarmės *aulekoms* formaliai gali būti tiek daugiskaitos naudininkas, tiek ir įnagininkas). Šio klaipeidiškių žodžio šaltinis yra la. *aulēkām* (*aūlēkām* ir pan.) „šuliais, greitai“, kuriame J. Endzelynas buvo linkęs įžiūrėti *aul-* (*aul-*), plg. la. *aūlis* „nenuorama, patrakėlis“, *aūļiem* „šuliais“ (toliau – la. *audaļa* „smarkus, apsukrus darbininkas“, lie. *audra* ir kt.), ir *lēk-*, plg. la. *lēkt* (ret. *lekt*) „šokti“, lie. *lēkti* (ME I 223). Latvių afiksas *-ām* – formaliai tiek daugiskaitos naudininko, tiek ir įnagininko galūnė, tačiau prieveiksmiai su juo suvokiami kaip įnagininkiniai, plg. la. *šķērsām* ir lie. *skersomis*, la. *tīšām* ir lie. *týciomis*, la. *vietām* ir lie. *viētomis*. Skolinant, kaip ir tegalima laukti, la. *-ām* pakeičiamas lie. (klaipeidiškių žemaičių) *-oms* (kuris šiuo sykiu atitinka bendrinės kalbos *-omis*).

2. La. *zēmīlža*

K. Miūlenbacho ir J. Endzelyno žodynas la. *zēmīlža* pateikia iš Dunikos sykiu su gretimai Rucavai priskiriamu abejotinos formos *zemilše* „senapienė“. Tą žodį dėl jam atpažįstamos šaknies *milž-* (plg. lie. *milžti*, *mélžti*), šiaipjau latviams svetimos, nesunku įtarti esant paskolintą iš kaimynų žemaičių, juoba, kad šiame Latvijos pietvakarių kampelyje lituanizmų pasitaiko palyginti nemažai. J. Endzelynas kėlė klausimą, ar tas žodis negalėtų remtis lie. **sen-milžė* (ME IV 715). Tačiau tokio žodžio nei mūsų tarmės, nei raštai nepažįsta. La. *zēmīlža* (*zemilše*) šaltiniu iš tiesų reikėtų laikyti lie. *ziemmilžė* „senapienė, dėl bergždumo neužtrūkusi, per žiemą melžiama (karvė)“. Savo geografija tai gana tipiškas žemaičių žodis: jis išplitęs, galima sakyti, po visus Žemaičius, o jų ribą ryškiau peržengia tiktai šiaurėje, kur gretimi aukštaičiai pažįsta kiek kitioniško kirčiavimo arba ir kaitybos variantus *ziemmilžė* (Kruopiai, Šakyna), *ziēmmilžė* (Lygumai – senesnis, K. Būgos

užrašymas LKŽ kartotekoje), *žiemlīža* (Skaisgirys, Jōniškis). Žemaičiai dūnininkai pirmąjį sandą, kiek žinoma, dėsningai taria [ži-] (Kursėnai, Ūžventis, Vašniai, Upyna, Žalpiei, Nemākščiai, Vidūklė, Rasėiniai, Paupys, Eřzilvilkas). Paimiau yra su dūnininkais: jie vietoj laukiamo dvibalsio *ei* bei *iī* paprastai turi trumpą balsį *e* bei *i*. Šiaurinėje dūnininkų dalyje (atgalinės asimiliacijos plote) dažniausiai sakoma [žimilžie] (vns. gal. [žēmēlžē]) (Mažeikiai, Tirkšliai, Židikai, Mōsėdis, Nevarėnai, Telšiai, Žarėnai), pietvakarių dalyje – [žēmēlžie] (Kalnālis, Kretingā). Pasitaiko ir daugiau žodžių su tokia pat dvibalsio redukcija, plg. [viņōulek^(a)] „vienūolika“, [kinūo] „kieno“ (Židikai). Vienur kitur pirmasis sandas pakito dar esmingiau dėl asimiliacinio /atsiradimo. Taip susidaręs variantas *žilmilžē* LKŽ kartotekoje užregistruotas iš Viekiškių, Alsėdžių, *žīlmilžē* – iš Veiviržėnų, nežinomo kirčiavimo – iš Laižuvos, Žarėnų, be to, iš A. Juškos žodyno rankraščio. Yra dar, jei teisingai užrašyta, variantas *žilmelžē* iš Akmenės ir (be kirčio) iš laižuviškio J. Balvočiaus raštų. Prie *žil-* turinčių variantų įsigalėjimo bei plitimo galėjo prisidėti liaudies etimologija, siejimas su *žilas*, *-à* bei *žilinti* „menkai pienu pradaryti, baltinti“.

Kaip buvo tariamas *žiemmilžē*, pakliūdamas į latvių šnektas, visai tikrai pasakyti nelengva. Savo kamieno balsiais la. *zēmīlža* dabar geriausiai sutinka su dūnininkų tarimu, plg. (*žēmīlžī*) ~ *žīēmīlžē* (Kalotė; iš kitų dūnininkų žodį *žiemmilžē* dar pažįsta, pavyzdžiui, priekuliškiai). Dūnikos kampo latvių betarpiški kaimynai dūnininkai taria, matyt, maždaug taip, kaip Kalnālyje ar Kretingoje – [žēmēlžie]. Jei la. *zēmīlža* būtų senas skolinys, gal būtų galima galvoti apie senesnę žemaičių tarimą **žēmīlžē*. Kad rūpimose latvių šnektose bendrinės lietuvių kalbos *ie* žemaitiškas atitikmuo tikrai gali duoti *ē*, patvirtina la. *ķēst* „mainyti, keisti“ (EH I 700 – iš Rucavos) < lie. (žem.) *kiēsti* „t. p.“. Kiek labiau kliūva la. *z-* vietoj lie. *ž-*, tačiau tas vienas dalykas žodžio *zēmīlža* latviškumo negali apginti. Šiuo atveju *z-* atsiradimas paaiškinamas disimiliacija, be to, ir šiaip kartais pasitaiko, kad lie. *ž* latviai lituanizmuose keičia įprastiniu savo *z*, plg. la. *ģelzīs* „geležė“ (tarp kitko, žinomas ir Dūnikoje, Rucavoje EH I 426), *zēbēķs* „žeberklas“ ir (jei tos pačios reikšmės) *zēbēŗķls* (EH II 803) šalia dažnesnių *žebērķlis*, *žebēķlis* (ir pan.).

Į la. *semilše* (?? ME III 816; plg. ir ME IV 715), veikiausiai tą patį, tiktai iškreiptą žodį, kol nepatvirtintas jo tikrumas, galima visai neatsižvelgti, svarstant la. *zēmīlža* kilmę.

ZWEI LEHNWÖRTER: LIT. *aūlekom(i)s* UND LETT. *zēmīlža*

Zusammenfassung

Lit. dial. *aūlekomis*, „Hals über Kopf“ (auch *aulekoms* in *aulekoms eiti* „zugrunde gehen, ruiniert werden, verkommen“ bei I. Simonaitytė) ist aus lett. *aulķkām* „im Galopp, schnell“ entlehnt. Dagegen lett. dial. *zēmīlža* (*zemilše*), „altnilchende Kuh (eine Kuh, die ohne Unterbrechung das zweite Jahr gemolken wird)“ stammt aus lit. *žiemmilžē* „ds.“ (in žemait. Aussprache).